

toda tudi razvoja, delujejo na temah splošnejšega sožitja (kot so fiskus, okolje, informacija, ravnanje z denarjem in varnostjo prihodnosti itd.) in ne več ali ne samo na temah proizvodnje kot take.

V celoti lahko vidimo, da smo pred pojavi, ki bodo zavzeli (oziroma, ki že zavzemajo, skriti v sedanjem, že čvrsto načrtanem razvoju) obliko progresivne delokalizacije subjektov (od preprostih do bolj celovitih in obratno) z oblikovanji potencialnih krajev za nove subjekte ali za tradicionalne subjekte, toda z obnovljeno identiteto in funkcijami. Pri tem bo morala nastopiti tudi država s svojimi socialnimi intervencijami zaradi vehementnih zahtev uporabnikov, zlasti na področjih, kot so zdravstvena skrb, izobraževanje, delo, kultura, čemur pa ne odgovarja ustrezna kultura delokalizacije velikega javnega subjekta (ki je zdaj gledano administrativno v razsulu ter je nujno potreben obnove).

Tako smo priča dvojnemu procesu slabljenja starih subjektov in ustvarjanju novih z večkratno identiteto in z različno notranjo konsistenco: kajti tudi v takšnem primeru deluje selektivni in zahtevni mehanizem, ki lahko napravi iz novega subjekta močnega operatorja ali preprost prazen prostor kulture in starih sredstev v pričakovanju, da ga bodo zamenjale nove vsebine, na katere željno čaka »prazna lupina« družbenega telesa.

Pri opazovanju tega dogajanja, ki ga bo mogoče odkrivati v vsaki fazi po njegovi zunanji pojavnosti, ne smemo pozabiti, kar smo sproti poudarjali, da ostaja jedro pri procesih, katerih sila pretvorbe bo pomagala subjektom, da se bodo preoblikovali in nato tudi rasli v nove tvorbe, sposobne avtonomnega delovanja brez varuštva in zunaj diktata.

MIRJANA ULE

Psihologija in postmoderni subjekti

Že nekaj časa nas vznemirja vprašanje, ali so kategorije in teorije, s katerimi »opisujemo« modernega človeka, še vedno ustrezne. Spričo hitrih in obsežnih sprememb v načinu proizvodnje, komuniciranja, menjave, vsakdanjega življenja, ki jih vzajemno izraža geslo o koncu »moderne« in o nastajanju »postmoderne dobe«, postajajo vprašljiva tudi prepričanja o človeku kot avtonomnem subjektu, o družbenozgodovinskem samoproizvajanju človeka z lastnim delom, o posamezniku kot enkratni sintezi družbenosti in individualnosti, o moči zavesti in uma za samorefleksijo in s tem za kritično transcendiranje obstoječega – itd.

Čeprav o notranjih in zunanjih omejitvah modernega pojmovanja človeka pišejo različni teoretiki že vsaj zadnjih trideset let, pa je šele dogajanje v osemdesetih in devetdesetih letih povzročilo, da so ti kritični uvidi prišli tudi v splošno zavest. Tu nekje so se začeli tudi psihologi spraševati o tem, ali jim morda njihov »objekt«, to je človek, ni spet enkrat začel uhajati iz teorije in prakse. Prej bolj ali manj akademske razprave o tendenčnem spreminjanju subjektivnih struktur v »postmoderni« dobi in pomen teh sprememb za psihološko teorijo in prakso je bila tudi osrednja tema na nedavnem kongresu Kritične psihologije marca letos na Dunaju.

Kongresa, ki se je najavil z obetavno temo (»Gemeinsamkeiten und Differen-

zen einer kritischen Psychologie«), je privabil predvsem mnogo mladih psihologov in psihologinj, posebej iz ZRN in Avstrije, kjer ima kritična psihologija svoja najmočnejša »oporišča«. Tematika kongresa je torej obetala soočenje različnih smeri v psihologiji, ki ostajajo slej ko prej kritična do akademske (etablirane) psihologije in do načinov njene družbene promocije.

Na kongresu je bila zelo opazna generacijska razlika med starejšimi (zlasti K. Holzkampom kot vodjem kritične psihologije) in mlajšimi psihologi in sodelavci kritične psihologije. Predvsem mlajši psihologi in psihologinje so se zavzemali za odkrito soočenje z radikalno spremenjenimi družbenimi in sociopsihološkimi razmerami v razvitih zahodnih državah v osemdesetih in devetdesetih letih.

Čeprav je bilo vprašanje o smereh in o pomenu spreminjanja subjektivnih struktur na kongresu vseskozi prisotno, se je te teme eksplicitno lotil šele zadnji referat na kongresu. Gre za predavanje Heinerja Keuppa iz Münchna o subjektu v krizi moderne in o perspektivi »postmoderne socialne psihologije«. Ta referat je po mojem mnenju posrečeno strnil temeljne problemske sklope celotnega kongresa in hkrati prisilili udeležence, da so morali tik pred zaključkom kongresa še enkrat razmišljati o možnostih in nemožnostih psihološke intervencije in o nujnosti ponovnega preudarka o tem, koliko nove tendence v razvoju subjektivnih struktur še dopuščajo nekaj takšnega, kot je kritična ali emancipatorna psihologija.

Keupp je v svojem referatu poleg nedvomno aktualne teme tudi nazorno predstavil, kaj naj bi bila danes kritična psihologija. Ta psihologija naj bi bila onstran konfliktov v dogmah, onstran ideoloških stereotipov, pa vendar naj bi ostro zarezala v skrite rane družbe in posameznika. Za Keuppa je namreč smiselna le kritična socialna psihologija. Keupp je eden od tvorcev tako imenovane münchenske šole v socialni psihologiji, ki se ni nikoli navezovala na kakšno posebej opredeljeno filozofsko ali sociološko šolo, vendar je produktivno uporabljala celoten razpon nemške družbene analize in kritike. Pri tem pa ni nikoli dogmatsko zavračala pozitivnih teoretskih in empiričnih dosežkov v psihologiji, v socialnih vedah, psihoterapiji in v družboslovju nasploh.

Keupp je na začetku svojih izvajanj poudaril, da ga tudi kot psihologa zanima predvsem to, »kar drži skupaj svet, to pa je človeški družbeni svet«. Psihologija lahko pomembno prispeva k odgovoru na to vprašanje, toda le tedaj, če se celotna psihologija prepozna kot socialna psihologija. Zato je razprava o možnostih socialne psihologije v postmoderne dobi tudi razprava o možnostih psihologije nasploh. Toda – psihologija je signifikantna veda šele tedaj, če upošteva temeljne spremembe v vsakodnevem življenju ljudi v »družbeni konstrukciji subjekta« razvitih družb.

Po Keupu je glavna značilnost življenja v sodobnih družbah paradoksalni splet varnosti (ki ga ponuja čedalje več ljudem sodobni življenjski standard) in negotovosti (negotova zaposlitev in poklicne možnosti, negotove oblike družinskih zvez, negotov ekonomski položaj, ekološke ogroženosti ipd.). Sodobne razvite družbe so v bistvu družbe novih možnosti in novih tveganj, ki po svojih posledicah prizadevajo celotno človeštvo. Tu je ponovil teze nemškega sociologa U. Becka o sodobnih razvitih družbah: To so družbe, ki se bodo morda soočale z neznanskimi tveganji, hkrati pa so to tudi družbe, v katerih lahko pride do sprememb v samem temelju individualnega in skupnostnega življenja ljudi. Po Keupu je ta paradoksalni sklop varnosti in ne-varnosti nova produktivna sila, ki proizvajata v prvi vrsti nove vzorce vsakdanjega življenja, socialnih odnosov in identitet.

Izraz »postmoderna« je za Keuppa pojmovna metafora za ves sklop radikalnih sprememb, ki jih v življenje ljudi in v celotno reprodukcijo življenja vnaša poindu-

strijska modernizacija razvitih družb. Zato ne sprejema modnih teorijskih formulacij o postmoderni (npr. kot o smrti moderne, zgodovine, človeka itd.), ki so (še vedno) v obtoku. Teoretsko ustrežnejši se mu zdi izraz »poindustrijska moderna« (Beck) ali pa »reflektirana moderna« (Waelsh). Predvsem pa ga zanima proces transformacije subjektivnih struktur, marveč vse bolj izrazito ukinjanje in preseganje tradicionalnega »avtonomnega subjekta«, zgrajenega okrog trdne identitete jaza z zgrajenim in močnim nadjazom in jazom, ki sta sposobna nadzorovati emocionalne in erotske impulze in njihovo sublimacijo v simbolne kode ustaljene kulture.

O tem procesu je govora že od konca sedemdesetih let dalje. Toda o tem se govori v glavnem le kot o »izgubi« neke vrednote ali vsaj zgodovinskega dosežka evropske civilizacije. Keupp pa opozarja, da s »konce« tradicionalnega subjekta ni konec subjekta sploh. Ukinjanje/preseganje tega modela subjekta je nujen rezultat in kulturno-ideološki refleks »poznega kapitalizma«. Prav levici pa po njegovem mnenju preostaja naloga, da tako teoretsko kot tudi praktično predela to izgubo in da opozori na možnosti za oblikovanje in socializacijo neinfantilnih in neretrogradnih subjektivnih struktur onkraj horizonta avtonomnega subjekta.

Zlasti zanimivo je bilo Keuppovo opozorilo, da je že v času »rojstva« moderne subjekta, to je v 17. stoletju, Montaigne v svojih »Esejih« s presenetljivo lucidnostjo zaznamoval kritiko kartezijskega subjekta in osnovne poteze postmoderne »dekonstrukcije« subjekta. Torej gresta tako »moderni« avtonomni subjekt kot njegova »postmoderna« senca tako rekoč z roko v roki skozi zgodovino.

Po Keuppu je temeljna značilnost tradicionalnega subjekta hierarhična centralizacija in organizacija psihičnih struktur, ki jo vzdržuje ponotranjeni pritisk družbene realitete. Za postmoderni subjekt pa je značilna »brkljarija«, navidezen kaos in neidentičnost. Postmoderni subjekt je »doma narejen« duševni organizem, in sicer iz različnih, običajno vnaprej pripravljenih »sestavin«. Podobno kot kak pisan tepih je tudi ta subjekt sestavljen iz različnih živobarvnih kosov. Temu tudi pravi Keupp »patchwork« identiteta.

Keupp zavrača mnenje, da je to zgolj neka iluzija celote in identitete in gola vsota delov brez koherence. Nasprotno, postmoderni »zbrkljani« subjekt potrebuje za svoj obstanek celo več kreativnosti in kontinuirane dejavnosti kot tradicionalni subjekt. Občutek, da je »vse mogoče«, je nekako konstitutiven zanj seveda le ob nujnem nasprotnem polu, da ni mogoče ničesar storiti, da je že vse določeno ipd. Odtod izhaja pogostna narcistična regresija in ambivalenca med onipotentnimi željami in občutki nemoči. Ob vsej kreativnosti in »zasebnosti« postmoderni subjekt ni nujno privatističen. Za razliko od tradicionalnega subjekta se ne čuti »lastnika« samega sebe, svoje identitete. Tiste psihološke struje, ki poskušajo ponovno dopovedati ljudem, da so lastniki svojih konstruktov, da imajo »v lasti« svoj mentalni aparat, so zato po Keuppu konservativne (npr. sodobni kognitivizem v psihologiji ali pa naiven New age psihologije).

Uporaba sodobnih teorij o družbeni konstrukciji subjekta in analiz diskurza po Keuppu razkrije posameznika kot »socialnega gradbenika« (sozialer Baumeister), ki pa v »svojo« gradnjo priteguje vse vrste kapitalov: ekonomski, socialno-kulturni in psihološki kapital. Zato vidi Keupp v spoju teh teorij tudi zametek nove teoretske paradigme socialne psihologije, ki bi jim omogočila, da bi bila v skladu z dekonstrukcijo in konstrukcijo subjektivnih oz. subjektivno-socialnih struktur.

Razprava, ki se je razvila ob Keuppovem referatu, je bila kajpak živahna in seveda tudi zanimiva. Keupp se je moral zlasti braniti pred kritikami, da naseda ideološki modi o postmoderni, ki da je le spretno pokrita verzija yuppijevske

filozofije »da je vse mogoče«, »vse dovoljeno«, in tudi pred ugovori, da je postmoderni subjekt le varianta modernega subjekta, ki si danes lahko »privošči« celo igro z lastno »dekonstrukcijo« in ponovno »konstrukcijo«. V odgovorih na kritike je ponovil stališče, da dela razloček med ideologijo postmoderne in postmoderno kot metaforo za dejanske psiho-socialne spremembe, pred katerimi ne moremo zatiskati oči. Tudi očitek glede »yuppijevske« oz. srednjeslojske ideologije je zavrnil s podobnim argumentom, namreč, da se res lahko del yuppijevske ideologije ujame z zagovorom postmodernih subjektivnih struktur, a to še daleč ne izčrpa celote, saj so psihosocialne spremembe mnogo bolj univerzalne. »Postmoderni« subjekt tudi ni predvsem »moški«. Zdi se, da so ženske celo v prednosti pred moškimi v obvladovanju in v artikulaciji pozitivnih potencialov postmoderne subjekta.

Glede na Keuppova razmišljanja in druge razprave o spreminjanju subjektivnih struktur v »postmoderni« dobi moremo sklepati, da poteka v najbolj razvitih državah vzporedno s prestrukturiranjem vseh področij družbene proizvodnje in reprodukcije tudi prestrukturiranje subjektivnih struktur posameznikov. Ta proces ni razločen in enosmeren, tako da dopušča nasprotujoče si ocene in domneve. Glavna značilnost teh sprememb, ki so danes še vedno bolj težnje kot dejanskost, je razgradnja tistih subjektivnih struktur, ki označujejo tako imenovani avtonomni subjekt. Razgrajujejo se mehanizmi ponotranjanja avtoritet in idealizacije Gospodarja, na katere se je opirala konstrukcija jaza in nadjaza avtonomnega subjekta.

Vzporedno s temi spremembami v realnosti pa izginja tudi relevantnost pojmov, s katerimi so psihologi poskušali zapopasti strukturo subjekta. Če se je v petdesetih letih zdel relevanten pojem integrirane osebnosti, so v šestdesetih in sedemdesetih letih psihologi poudarjali pojem identitete, ker je zajemal tudi nujnost krize in konfliktnosti v razvoju in strukturi osebnosti. Toda »identiteta jaza« (Erikson) kot najvišja oblika identitete posameznika je bila še vedno integrativni dejavnik subjekta. Pojem »patchwork« identitete pa opušča tudi ta dejavnik, ker se po tem konceptu koherenca subjekta realizira kot strukturni učinek interakcije vseh elementov psihološke strukture in socialnih odnosov posameznika.

Proces transformacije subjektivnih struktur je univerzalen. Izraža zgodovinsko težnjo modernih družb. Do širjenja vzorcev teh subjektivnih struktur ne prihaja samo zaradi razvoja v ekonomski sferi, marveč tudi zaradi razširjanja univerzalnih kulturnih vzorcev, modelov potrošnje, življenjskih stilov. Res je, da je ta proces najbolj izrazit v razvitih zahodnih družbah. Vendar je zaradi univerzalnosti teh dejavnikov ta proces neustavljiv tudi v manj razvitih družbah, zlasti v Evropi.

Glede na do sedaj navedene argumente lahko upravičeno trdimo, da je proces transformacije subjektivnih struktur relevanten tudi za našo družbo. Zato se bodo težnje po obnavljanju tradicionalnih življenjskih vzorcev in subjektivnih struktur konec koncev pokazale kot neuspešne. Proces transformiranja življenjskih vzorcev in subjektivnih struktur je nepovraten. Zato lahko pričakujemo, da bodo reakcije npr. na poskus vzpostavitve tradicionalnih avtoritarnih odnosov, kontrole in normativnih sistemov povsem drugačne, kot si to predstavljajo morebitni zagovorniki restavracijskih ukrepov.